

„Ha gitt van, akkor...”. *Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről*,
szerk. Bengi László, Imre Zoltán

Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2022 (MIT-konferenciák 8.), 252 l.

„Molnár Ferenc vígjátékait és színműveit nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is nagy sikerrel játszották. Világhírét annak köszönhetette, hogy kiváló érzékkel alkalmazta a jól megcsinált színház dramaturgiáját, s több vonatkozásban meg is újította. Alapvetően színházi szerző volt, aki a drámai szöveg hathatós előadhatóságát tartotta szem előtt, művei eleve a színpad számára, s nem olvasásra készültek” – írja a *Magyar irodalom* Molnár Ferenc munkásságáról.¹ Az idézett szöveg magában foglalja a szerző megközelítésének minden nehézségét. Kétségtelenül a leghíresebb magyar drámaíróról van szó, aki nélkül elbeszélhetetlen a 20. századi magyar dráma története. Ugyanakkor a szövegei színpadi jellege, az életmű terjedelmessége kifejezetten rendhagyóvá teszi Molnárt a modern magyar dráma alkotóinak sorában. A reflexió az elmúlt évtizedekben igen sokféle irányból közelített az idén hetven éve elhunyt író munkái felé, írtak elemzéseket a színdarabjairól és a prózai műveiről, illetve született egy összefoglaló monográfia is a szintén emigrációban élő Györgyey Klárától.² Arra viszont az utóbbi időben nem került sor, hogy tudományos fórumot, konferenciát szervezzenek Molnár Ferenc munkássága köré.

A jelen recenzió középpontjában álló kötet az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, illetve a Magyar Irodalomtörténeti Társaság által 2021. április 14. és 15. között megrendezett Molnár Ferenc-konferencia előadásainak írott változatát tartalmazza. A válogatás négy nagy tematikai egységből áll. Az elsőkben a szerző drámáinak színpadi útjáról és ezek recepciótörténetéről olvashatunk. Imre Zoltán tanulmánya (*Molnár Ferenc és nemzet[köz]i színházi hálózatok*) a magyar színház 19. század végén bekövetkező struktúraváltozásai mentén elemzi Molnár Ferenc drámaírói jelentőségét. Többek között kitér arra, hogy miként befolyásolták a nyugat-európai vendégjátékok a hazai színházi élet (és így a Molnár-színház) belső tematikai változását. Emellett részletesen elemzi Molnár Ferenc darabjainak a jelenlétét a korban alternatívnak számító munkásszínházi játszás, valamint a falusi/kisvárosi színházi játszás berkein belül.

Gajdó Tamás a „*Kedves jó direktor uram*” – *Molnár Ferenc Riviéra című művének bemutatója Bárdos Artúr színházában* című írásában egy kevésbé ismert színháztörténeti

¹ *Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 835.

² GYÖRGYÉY Klára, *Molnár Ferenc*, ford. SZABÓ T. Anna, Bp., Magvető, 2001.

mozzanat részleteit tárgyalja, mégpedig Molnár és Bárdos Artúr életművének metaszéspontját. A tanulmány nem csupán a *Riviéra* bemutatójának történetét ismerteti, hanem tágabb perspektívából, mindkét alkotó tevékenységének alapos áttekintésével közelít a premierhez. Részletesen kitér a darab fogadtatására is, idézi a Molnár-ellenes szélsőjobboldali lapok publicistáit, akik a „drámairodalmi nagyvállalkozó irodalmi ön- és magánreklámjaként” értelmezték az új bemutatót.

Ugyancsak a kritikai megközelítésekre koncentrálnak Jákfalvi Magdolna értekezése, a *Molnár félrenézve – A hiányzó évek emlékezeti keretei*. A szerző egy hírhedt történelmi időszak, az 1948 és 1956 közötti politikai kurzus Molnár-értelmezését, pontosabban Molnár-tabusítását elemzi, a bergsoni közösidő-fogalomra hivatkozva vizsgálja a Molnár-játszás vagy nem játszás tradícióját. Azáltal, hogy a századelő és a két világháború közötti időszak sikerszerzője még az 1949 után jellemző átíró-átértelmező adaptációs módszerrel keresztül sem jelenhetett meg a színpadokon, megtörik a „közös idő”, Molnár Ferenc és a hajdani újlipótvárosi publikum a nemkívánatos (közel)múlt részévé válik. A tanulmány nemcsak a teljes elhallgatás időszakára reflektál, hanem a később újjáéledő Molnár-kultusz zsákutcáira is, a félrenézés gyakorlatára, amikor már nem az eredeti művek, hanem ezeknek a játszási gyakorlata, a hagyományként rögzülő sablonok uralták az egyes megközelítéseket.

Muntag Vince *Az értelmzés kísérlete – A drámaíró Molnár Ferenc alulértelmezett-ségének okairól, hatástörténeti következményeiről és a korrekció feltételeiről* címmel írt elemzést, amelyben kifejti, hogy bár Molnár Ferenc az egyik legismertebb magyar színházi szerzők egyike, ennek ellenére vagy éppen emiatt a leginkább alulértelmezett is. A tanulmány az alulértelmezés okait vizsgálva olyan előadásokat elemez, amelyek meghatározhatták az 1956 utáni időszak rekonstrukciós célkitűzéseit. Így kerül sor a Magyar Néphadsereg Színházában Sulyok Mária, Ruttkai Éva és Bilicsi Tivadar főszereplésével bemutatott *A hattyú*, illetve Berényi Gábor debreceni *Játék a kastélyban* rendezésének játszástörténeti pozicionálására. A szerző részletesen foglalkozik az 1945 utáni kritika érezhető agressziójával, Czímer József és Nagy Péter ellentétes kritikai megközelítésével.

Deres Kornélia írása (*Kabaré, varieté és attrakció: kortárs Liliom-színrevitelek*) elsősorban azokat az előadásokat helyezi a középpontba, amelyek az eddigi játszási hagyománytól eltérő módon viszonyultak a Molnár-darabokhoz, különös tekintettel Bodó Viktor 2010-es grazi *Liliomjára*. Ez a feldolgozás teljes mértékben elvonatkoztat a színpadi tradíció berögzüléseitől, az irrealitás és a realitás folyamatos váltakozásával teremt meg egy sajátos nyelvet, amelynek gegjeit, vizuális hatáselemeit, elidegenítő betéteit részletesen tárgyalja a tanulmány.

A kötet következő nagy fejezetének (*Molnár a színházi gyakorlat felől*) első szerzője nem más, mint Mohácsi János, aki a saját rendezői tapasztalatairól, a Molnár Ferenc-darabokhoz fűződő viszonyáról ír. Az elemzés három darab dramaturgiai változtatásáról számol be részletesen az *Üvegcipő*, a *Játék a kastélyban* és a *Delila*

kapcsán. Emellett az alkotói metódusok érzékeltetése szempontjából más rendezések műhelyfolyamataiba is bepillantást nyerhetünk, például megtudhatjuk, hogy miként befolyásolta, írta át a díszlettervező koncepciója a kaposvári Csárdáskirálynő befejezését, illetve hogyan módosította a kecskeméti *Buborékok* cselekményét az a muzikális világ, amellyel a zeneszerző akarta jellemezni a Csiky-adaptáció harmadik felvonását.

Szabó Máté ugyancsak a színpadra állítás felől közelít Molnárhoz, ezúttal az *Ördögöt* járja körül a „mi az ördög...?”, *avagy a drámai cél vajon milyen eszközt szentesít?* – *Vagy: rendezői nehézségek/feladatok az Ördögben* című beszámolójában. Ugyanakkor nem csak a 2013-as miskolci előadás az egyetlen Molnár-rendezés, amelyre a szerző kitér. Az alkotói előzménytörténet ismertetése során ugyanis nagy hangsúlyt fektet a 2010-es Pesti Színházban összevont előadásként bemutatott *Ibolyára és az Egy, kettő, háromra*. Szabó szerint a próbafolyamat során felmerülő egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy mire írta Molnár ma a darabot. Ennek megválaszolására az ősbemutató körülményeinek a figyelembevételét javasolja a szerző, annak rekonstruálását, hogy mit jelentett a mű a maga korában. A címben jelzett darab elemzése a beszámoló későbbi szakaszában teljesebb ki, itt a főszereplő figurájának rezonőri vonatkozásai, a minden figyelmet magára vonó kisugárzása és az ezt támogató szerzői instrukciók kerülnek a középpontba.

A fejezet harmadik tanulmányát Máté Gábor jegyzi (*Dilemmák a Játék a kastélyban színpadra állítása előtt, közben és után*). A Katona József Színház az ő rendezésében 2000. április 14-én mutatta be a *Játék a kastélyban*t, az értekezés ennek a bemutatónak az elő- és utótörténetét járja körül, nagy figyelmet fordítva a kritikai reakciókra. Máté Gábor soraiból kiderül, hogy a Molnár Ferenc-i színházesztétika, a rögzült játsszási hagyomány és a Katona profilja nehezen voltak összeegyeztethetők, a rendező nagy felelősséget vállalt, amikor kitarzott a darab mellett. Az új megközelítés alapja volt a szereptípusok átértelmezése, a bohózatnak minősített cselekmény hús-vér drámaiságának a láttatása.

A kötet következő részét a Molnár-drámaelemzések képezik. P. Müller Péter szintén a *Játék a kastélyban*t elemzi, egészen pontosan annak két nemzetközi adaptációjával foglalkozik *Molnár, Wodehouse, Stoppard – A Játék a kastélyban változatairól* című értekezésében. A kutatás eredménye szerint P. G. Wodehouse *The Play's the Thing* című 1926-os drámája ugyanarra a dramaturgiai szerkezetre épül, mint a molnári előzmény, a betoldások csak kisebb mértékűek, és P. Müller sorait idézve „jobbára a színrevitel helyi sajátosságait érintik”. Tom Stoppard az 1984-es *Rough Crossing*ban ugyancsak ezt a szüzsét használja fel, a többszörözés dramaturgiai funkciójával viszi el a darabot az abszurd felé. Nem a két drámaíró, Turait és Gált látjuk csak a színpadon, hanem az alakjuk kiegészül a telefonkezelő és a kapitány figurájával, akik szintén színdarabírással foglalkoznak.

Dobos István az anekdota műfaji sajátosságai felől közelít Molnár *Játék a kastélyban* című darabjához. Az *Anekdota és színmű: műfaji határátlépések – Játék és bölcelet*

az anekdota fogalmának meghatározásával kezdődik, a kor prózairodalmát, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső anekdotikus műveit is bevonja a vizsgálatba. Dobos elemzése elvonatkoztat a *Játék a kastélyban* recepciótörténeti megközelítésének a sémaíttól, amelyek általában a mű pörgős cselekményét, a bravúrosan megírt szerepeket méltatják. A tanulmány az egyes szereplők tolmácsolásában érvényesülő elbeszéléseket elemzi, amelyek által felerősödik a szöveg bölcséleti jellege.

Gintli Tibor tanulmánya (*Egy toleráns szerzetes a numerus clausus éveiből – A hatyú*) azzal a Molnárral szembeni gyakori előítélettel igyekszik leszámolni, amely szerint a szerző művei mentesek a társadalompolitikai utalásoktól, *A hatyú* rezonőreként megjelenő szerzetes, Péter Jácint atya nézetrendszere ugyanis merőben más, mint a korban igen gyakran véleményt nyilvánító egyházi értelmiségé. 1920-ban járunk, a numerus clausus idején. Ebben az antiszemizmusról áthatott közhangulatban a humanista Jácint atya, a karmelita rendi szerzetes alakja a Bangha Béla-i fajvédő nézetek ellenpólusaként értelmeződik. A társadalombíráló attitűd Ági Miklós alakjában is érvényesül, aki pedig az arisztokrata tanítványai előtt sem titkolja, hogy a francia forradalom rajongója.

A drámák mellett természetesen a Molnár-életmű prózai alkotásaira is reflektál a kötet, Veres András például a kevésbé ismert kisregényekről ír (*Kísértés és katasztrófa – Molnár Ferenc korai regényei*). A tanulmány szerzőjének megállapítása, hogy az Éhes várost kivéve a vizsgált prózai művek mindegyike női főszereplővel dolgozik, míg az Éhes város alakjai egytől-egyig pipogya férfiak. Veres arra is kitér, hogy az elemzett regényeket négy év leforgása alatt írta a szerző, és talán ebből fakad, hogy számtalan ismétlődő fordulat, átvett motívum tűnik fel a könyvekben. Molnár Ferenc a prózai munkáiban is olyan archetípusokat mozgat meg, amelyek Veres kifejezésével élve százhusz évnyi távolságból is átélhető ismerőseink maradtak.

Bengi László a Molnár-novellisztikát állítja a tanulmánya (*Nézőpontok és valóság-szintek Molnár Ferenc század eleji novelláiban*) középpontjába. A szerző szerint a novellák jobbra igazodnak a korszakot meghatározó narratív irányzatokhoz. *A széntolvajok* című novella mind a fragmentumszerű történetelemei, mind a szereplők következetesen bemutatott, egymástól különböző modalitása, mind pedig a létezés sajátos aspektusainak bevonása által különlegessé válik a vizsgált korpuszban. *A manó és tündér* a férfi és nő viszonyát tárgyalja egy újságíró és egy színésznő alakján keresztül. *A Lohengrin halálában* az idősödő, ünnepelelt énekes elmúlással való szembesüléséről olvashatunk. *Az éjszakai futás* egy igen rövid időtartamot, egy konfliktust a Margit hídon való áthaladását helyezi el egy létösszegző perspektívába. *Az Egy kis fehér lányról* című mű egy korlátozott tudású elbeszélőt alkalmaz, egy gyereklányt, aki a szülei házasságának tönkremenését helyezi a középpontba.

Ezután Sebők Melinda írása (*Molnár Ferenc-regények Budapest-képe*) következik, amely leginkább az Éhes városban és az *Andorban* bemutatott fővárosképet értelmezi. Sebők megemlíti, hogy ismert íróvá Molnárt az *Éhes város* című karrierregénye

tette, amely a századfordulós Pest leleplezésének tekinthető, egy „pénzéhes, sznob, korrupt” társadalmat ábrázol. A tanulmány részletesen foglalkozik Molnár 1918-as regényével, az *Andorral* is. A főszereplője egy gyenge jellemű fiatalember, aki szinte törvényszerűen válik züllötté, egyszerre működtetője és áldozata az amorális világnak. Sebők tanulmánya a konkrét és kevésbé konkrét motivikus ismétlődéseket és ihlető forrásokat is bevonja a vizsgálatba, így például Zola *Nanáját*, Maupassant *A szépfiúját*, valamint Turgenyev és Lermontov nagyregényeit.

Széchenyi Ágnes tanulmánya (*Molnár Ferenc és Budapest – Első megközelítés, részben Schöpflin Aladár Molnár-kritikáinak tükrében*) ugyancsak a városiasodás, az urbanizáció szociológiai folyamata mentén elemzi a molnári élethelyzeteket, szituációkat és figurákat. A vidékről városra kerülő egzisztenciával veti össze a városhoz tősgyökeres származásánál fogva ragaszkodó Molnár Ferencet, aki ugyanakkor az *Éhes város* című regényében nagyon erős társadalomkritikával illeti a saját származási bázisát. Széchenyi elemzése részletesen foglalkozik azzal a kevésbé ismert ténnyel, hogy Molnár Ferenc a hivatalos, közéleti fórumokon is képviselte budapesti identitását. 1913-ban például, amikor az ország a főváros megalapításának negyvenedik évfordulóját ünnepelte, Molnár a törvényhatósági bizottság tagjaként mondott beszédet a Vigadóban rendezett ünnepségen, ez a felszólalás azonban nem nélkülözte az uralkodó osztályok bírálatát. A cikk a *Pál utcai fiúk* és a *Liliom* konkrétan Budapestre vonatkozatható részleteit is ismerteti, feltárva mindazt a kulturális hálózatot, amelyet Molnár Ferenc irodalma megmozgat.

Lengyel Imre Zsolt Molnár Ferenc leghíresebb regényét, *A Pál utcai fiúkat* elemzi (*Illusio és ironia A Pál utcai fiúkban*). A használt *illusio* kifejezés Pierre Bordieu elméleteinek alapfogalma, aki azért használta a latinos formát, hogy egymás mellé állíthassa a szó általános és speciális jelentését. Az *illusio* a közös hit, az értékmeghatározás szabályszerűségeinek az alapja. A tanulmány *A Pál utcai fiúk* legérzékenyebb cselekményszakaszait és ezek leírását vizsgálja: hol tűnik fel bennük az *illusio*? Milyen utalások vannak erre?

Kosztolánczy Tibor írásának címe *Gittegylet és sorstragédia*, és mint ez a címből sejthető, ugyancsak *A Pál utcai fiúkkal* foglalkozik. Kosztolánczy műve a grund dramaturgiai funkciójának, metaforikus többletjelentésének és a történetbeli pozíciójának meghatározásával kezdődik. A tanulmány reflektál arra a szakirodalom által kevésbé tárgyalt tényre, hogy a regényben merőben más a grund eszménye és az ennek mentén megvalósuló társadalmi kohézió, az elbeszélő pedig meglehetősen kritikusan viszonyul a realizálódásra. Az értekezés a regény narratopoétikai hangulatának teljes áttekintését kínálja. A különféle szövegelméletek részletes bemutatása után Geréb figurája válik az elemzés bázisává, a regény áruelőjének pontos jellemrajzát kapjuk.

Scheibner Tamás *Az érzelmesség társadalmi igazolása – Emigráció és vészidőszak Molnár Ferenc Útitárs a száműzetésben* című művében című tanulmánya Molnár Ferenc emigrációjának, és az emigráció életműre gyakorolt hatásának vizsgálatából

áll. Scheibner szerint ezt a vallomásjellegű, műfajközi alkotást legalább négy tematikai elem határozza meg, a zsidóüldözés és a holokauszt traumája, az emigráció, az ezzel összefüggésbe hozható idegenség tapasztalata, illetve a vallás (Molnár Ferenc ápolónője, Barta Vanda ugyanis – az öngyilkossága ellenére – a katolicizmus megtestesítőjeként jelenik meg a történetben). Az *Útitárs a száműzetésben* arra is reflektál, hogy Molnár miként vélekedett a zsidóság és a katolicizmus viszonyáról a saját életére vonatkoztatva, hogyan bontja meg a zsidó–keresztény hagyomány európai egységét a holokauszt traumája, illetve miképp köti össze Molnárt és segítőjét az idegenség tapasztalata és a szenvedés.

Ugyanezzel az ábrázolt kapcsolattal foglalkozik egészen más megközelítésben Reichert Gábor írása, amely egyben a kötet záró tanulmánya is (*Bartha Wanda mint Molnár-szereplő – Útitárs a száműzetésben*). Reichert a mű vezérmotívumának a függést tartja, amely állandóan jelen van Molnár és Barta viszonyában, bárki is foglalja el közülük a szülő vagy a gyermek pozícióját. Annak ellenére, hogy ezek a szerepek nem rögzülnek egyértelműen kettejük között, a viszony semmiképp sem mondható kölcsönösségen vagy egyenlőségen alapulónak, kiegyenlítettnek. A cikk szerzője szerint Molnár a saját lelkiismeretével küzd ebben az írásában, a folyamatos küzdelem, amit önmagával szemben, önmagáért folytat, elsősorban a lélektaniség szempontjából hoz létre figyelemre méltó művet.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadásában megjelent „*Ha gitt van, akkor...*” – *Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről* kötet tehát több szempontból is egyedülálló jelenség a Molnár Ferenc-recepciótörténetben. Már az is különlegessé teszi, hogy egy teljes kiadvány figyelme irányul az eddigiekben elsősorban a gyakorlati színházi írás szempontjából elismert szerző művei felé, rávilágítva a mindeddig kevésbé reflektált prózai művek jelentőségére is. A kortárs alkotók Molnár-képének bevonása szintén egy olyan rendhagyó gesztus, amely átmenetet képez, hidat hoz létre a kifejezetten szövegközpontú és a színháztörténeti elemzések között. Mohácsi János, Szabó Máté és Máté Gábor írásait olvasva Molnár kortárs színpadon való jelenlétéről kapunk közelebbi képet. Amellett, hogy a Molnár-darabok humora időtálló, és emiatt a hazai teátrumok gyakran helyezik az egyes műveket a „előre garantálható siker” kategóriájába, állandó célkitűzés az is, hogy újfajta megközelítések szülessenek.

Kovács Dominik, Kovács Viktor